Aan Provinciale Staten van Utrecht

Geachte statenleden,

Mede in het kader van het opstellen van de provinciale Bossenstrategie (en dan vooral van het onderdeel 'Bomen buiten het bos' daarvan) is het hierna volgende voor u mogelijk van interesse.

Klimaatakkoord 2019
In het Klimaatakkoord 2019 is in het onderdeel Landbouw en Landgebruik - naast de aanplant van duizenden ha nieuw bos - ook ingezet op de realisatie van 25.000 ha agroforestry tussen nu en 2030. En het College van Rijksadviseurs heeft op basis van de uitkomst van de Prijsvraag Brood en Spelen de regering onlangs zelfs geadviseerd om te streven naar 100.000 ha in die periode. Ambities die in een vol land als het onze eigenlijk alleen maar haalbaar zijn op landbouwgrond en dus ook alleen maar samen met boeren en andere grondeigenaren.

2.

Streef naar een substantieel areaal, bijvoorbeeld 100.000 hectare, agroforestry en polyculturen in 2030. Werk uit wat dat concreet betekent voor verschillende landschapstypen en wat de randvoorwaarden zijn voor economisch gezonde bedrijven. Help de beginners om hun weg te vinden in het woud van regels en belemmeringen.

De Nederlandse landbouw heeft decennialang ingezet op schaalvergroting. De prijs voor landschapskwaliteit en biodiversiteit was hoog. *Brood en Spelen* toont een andere weg: nieuwe kleinschaligheid. Polyculturen en agroforestry roepen de uitputting van de bodem een halt toe, realiseren meer waterbuffering, en hebben minder gewasbescherming nodig. Hagen, struiken en bomen dragen sterk bij aan een gezonde landbouw en aan biodiversiteit. Zij leiden tot een nieuwe waardering van de driedimensionale component in het landschap: ze doorbreken letterlijk het beeld van uitgestrekte akkers of weiden.

Aanplantsubsidie
Boeren en grondeigenaren die (forse) stappen op het gebied van agroforestry willen zetten en overheden en andere partijen die het Klimaatakkoord moeten gaan uitvoeren, hebben elkaar dus hard nodig. Het is dan ook niet zo gek dat in datzelfde Klimaatakkoord staat (zoals onlangs door minister Carola Schouten ook nog eens bevestigd tijdens een overleg in de Tweede Kamer) dat er nog dit jaar een subsidieregeling voor de aanplant van "bomen, houtige landschapselementen en agroforestry op landbouwbedrijven" komt. Een subsidie die in een buurland als België bijvoorbeeld intussen alweer jaren bestaat.

Carbon credits
Maar financiële hulp hoeft niet alleen maar van de overheid te komen. In datzelfde Klimaatakkoord wordt namelijk ook gewezen op het in dit kader inzetten van zogenaamde carbon credits: verhandelbare certificaten die kunnen worden gekocht door particulieren, bedrijven en andere partijen die hun CO_2-uitstoot (vrijwillig) willen compenseren. Daarom laten we op dit moment samen met Staatsbosbeheer en de Bosgroepen binnen het kader van de Green Deal Nationale Koolstofmarkt een zogenaamd methodedocument opstellen voor de financiering van de aanplant van nieuwe bossen en van bomen en andere houtige gewassen op landbouwgrond (agroforestry). Zo'n methodedocument moet er mede voor gaan zorgen dat de vastlegging van CO_2 in hout ook in de beloofde mate en voor lange tijd daadwerkelijk (en dus controleerbaar) wordt gerealiseerd. E.e.a. sluit ook aan op deze afspraak in het Klimaatakkoord: *Partijen (Rijksoverheid, **provincie**s, gemeenten, waterschappen, infrabeheerders, landbouwers, grondeigenaren) benutten gezamenlijk kansen om het areaal bos en natuur, en aantallen bomen daarbuiten te vergroten.*

Er wordt op dit moment met ondersteuning van een subsidie van het ministerie van LNV gewerkt aan de oprichting van een koolstofbank die de certificaten voor de vastlegging van CO_2 in hout moet gaan uitgeven. Bij een vergelijkbaar programma dat al wat langer loopt ('valuta voor veen') gaat het (ter indicatie) om een opbrengst van 400 tot 700 euro per ha per jaar voor een grondeigenaar, maar om welke bedragen het in dit geval gaat, moet nog nauwkeurig worden berekend. Samen met de aanplantsubsidie voor bomen op landbouwgrond (initieel) komen deze certificaten (structureel > beheer) al aardig in de buurt van de invulling van de "slimme financiële prikkels" die volgens het PBL nodig zijn om tot opschaling van natuurinclusieve landbouw te komen.

Daarnaast wordt er nog gekeken naar de mogelijkheden van de ontwikkeling van andere slimme financiële prikkels. Zo gaan we op dit moment samen met andere partijen en gebruik makend van de ervaring die we tot nog toe hebben opgedaan bij het opstellen van het methodedocument voor de vastlegging van CO_2 in hout, na wat de mogelijkheden zijn van een programma gericht op de ontwikkeling van certificaten voor de vastlegging van CO_2 in de bodem (zie in dat kader ook het citaat hierboven voor de relatie tussen organische stofgehalte en het watervasthoudend vermogen van de bodem).

Bio credits

En als het gaat om het herstel van biodiversiteit op het boerenland werken Wageningen Environmental Research en het Louis Bolk Instituut op dit moment in opdracht van de Rabobank en het Wereld Natuur Fonds bijvoorbeeld aan onderdelen van de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij. Een instrument dat een belangrijke rol kan gaan spelen in het Deltaplan Biodiversiteitsherstel. Het zou interessant kunnen zijn als daarbij ook een soort bio credits zouden kunnen worden ontwikkeld, analoog aan carbon credits als het gaat om de vastlegging van CO_2 in hout en in de bodem.

Wet- en regelgeving
Wet- en regelgeving was tot nog toe een belangrijke sta in de weg als het gaat om het combineren van landbouw en natuur. Of, zoals bij agroforestry/agrobosbouw, om de combinatie van landbouw en bosbouw. Was, want dat is binnenkort anders. Als het om de aanplant van bomen op landbouwgrond gaat, vormt de daarmee samenhangende afwaardering van de betreffende grond van landbouw naar natuur (en het daarmee wegvallen van EU-subsidies e.d.) voor een grondeigenaar vaak een onoverkomelijk probleem. Er wordt op dit moment door het ministerie van LNV en de RVO echter gewerkt aan de toekenning van een gewascode als het bij de aanplant van bomen op landbouwgrond gaat om een vorm van agroforestry, zodat er binnen afzienbare termijn al geen sprake meer hoeft te zijn van afwaardering van grond en het daarmee wegvallen van EU-subsidies e.d. voor de grondeigenaar.

Verdienmodellen
Op basis van (om te beginnen) deze vormen van verwaarden van ecosysteemdiensten werken we op dit moment (in een team van deskundigen op het gebied van bijvoorbeeld wet- en regelgeving, communicatie, participatie, permacultuur, landschapsinrichting, bodem en water) aan het opstellen/uitwerken van inrichtingsplannen en verdienmodellen voor projecten op het gebied van agro-ecologische vormen van landbouw als agrobosbouw/agroforestry, voor een deel gerelateerd aan ons concept Landerijgoed gericht op overgangszones stad <> platteland en natuur <> (intensieve) landbouw (zie de bijlagen bij deze e-mail voor meer informatie over dat concept).

Verdienmodellen die we mogelijk ook gaan inbrengen in de Green Deal Agrobosbouw aan het opstellen waarvan we op dit moment werken in overleg met de RVO en het ministerie van LNV (dat in dit kader ook optreedt namens de ministeries van EZK, IenW en BZK). Verdienmodellen ook die we in de praktijk willen gaan toepassen. Mocht de provincie belangstelling hebben voor relevante praktische toepassingen op dit gebied (in de vorm van pilots e.d.), dan staan we daar samen met ons team natuurlijk altijd voor open.

Met vriendelijke groet,
René van Druenen + Esther Vastrick

Agrobosbouw NL
Markt 24
5482 NE Schijndel
info@agrobosbouw.nl
www.agrobosbouw.nl

Green Deal Agrobosbouw

Zoals bekend is in het Klimaatakkoord 2019 in het onderdeel Landbouw en Landgebruik, naast de aanplant van duizenden ha nieuw bos, ook ingezet op de realisatie van 25.000 ha agrobosbouw tussen nu en 2030. Ambities die in een vol land als het onze eigenlijk alleen maar haalbaar zijn op landbouwgrond en dus ook alleen maar samen met en door boeren. Boeren (en andere grondeigenaren) die stappen op het gebied van agrobosbouw willen zetten en overheden en andere partijen die het Klimaatakkoord moeten uitvoeren, hebben elkaar dus hard nodig. Het is dan ook niet zo gek dat in datzelfde Klimaatakkoord staat dat er een subsidieregeling voor de aanplant van "bomen, houtige landschapselementen en agroforestry op land-bouwbedrijven" komt. Een subsidie die in een buurland als België bijvoorbeeld intussen al jaren bestaat.

carbon credits
Maar financiële hulp hoeft niet alleen maar van de overheid te komen. In datzelfde Klimaatakkoord wordt namelijk ook gewezen op het in dit kader inzetten van zogenaamde carbon credits: verhandelbare certificaten die kunnen worden gekocht door particulieren, bedrijven en andere partijen die hun CO_2-uitstoot (vrijwillig) willen compenseren. Daarom laat Staatsbosbeheer op dit moment samen met ons en de Unie van Bosgroepen binnen het kader van de Green Deal Nationale Koolstofmarkt een zogenaamd methodedocument opstellen voor de financiering van de aanplant van nieuwe bossen en van bomen en andere houtige gewassen op landbouwgrond (agrobosbouw). Zo'n methodedocument moet er mede voor gaan zorgen dat de vastlegging van CO_2 in hout ook in de beloofde mate en voor lange tijd daadwerkelijk (en dus controleerbaar) wordt gerealiseerd.

Er wordt op dit moment met ondersteuning van een subsidie van het ministerie van LNV gewerkt aan de oprichting van een koolstofbank die de certificaten voor de vastlegging van CO_2 in hout moet gaan uitgeven. Bij een vergelijkbaar programma dat al wat langer loopt ('valuta voor veen') gaat het ter indicatie om een opbrengst van 400 tot 700 euro per ha per jaar voor een grondeigenaar, om welke bedragen het in dit geval gaat, moet nog nauwkeurig worden berekend. Samen met de aanplantsubsidie voor bomen op landbouwgrond (initieel) komen deze certificaten (structureel > beheer) al aardig in de buurt van de invulling van de "slimme financiële prikkels" die volgens het PBL nodig zijn om tot opschaling van natuurinclusieve landbouw te komen.

bio credits
Daarnaast wordt er nog gekeken naar de mogelijkheden van de ontwikkeling van andere slimme financiële prikkels (PBL). Zo gaan we op dit moment samen met andere partijen na wat de mogelijkheden zijn van een programma gericht op de ontwikkeling van certificaten voor de vastlegging van CO_2 in de bodem. En als het gaat om het herstel van biodiversiteit op het boerenland werken Wageningen Environmental Research en het Louis Bolk Instituut op dit moment al in opdracht van de Rabobank en het Wereld Natuur Fonds bijvoorbeeld aan onderdelen van de Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij. Een instrument dat een belangrijke rol kan gaan spelen in het Deltaplan Biodiversiteitsherstel. Het zou interessant kunnen zijn als daarbij ook een soort bio credits zouden kunnen worden ontwikkeld, analoog aan carbon credits, maar dan gericht op verbetering van de biodiversiteit.

verdienmodellen
Op basis van deze vormen van verwaarden van ecosysteemdiensten werken we op dit moment in een breed samengesteld team aan het opstellen/uitwerken van verdienmodellen voor projecten op het gebied van agro-ecologische vormen van landbouw als agrobosbouw, voor een deel (maar niet uitsluitend) gerelateerd aan ons concept landerijgoed (zie onze vorige nieuwsbrief voor nadere informatie daarover). Verdienmodellen die we mogelijk ook gaan inbrengen in de Green Deal Agrobosbouw aan het opstellen waarvan we op dit moment werken in overleg met de RVO en het ministerie van LNV (dat in dit kader ook optreedt namens de ministeries van EZK, IenW en BZK) en dat primair is gericht op aanpassingen in de huidige wet- en regelgeving (zie ook het volgende onderwerp).

Van de verdere ontwikkelingen op dit gebied zullen we u via onze nieuwsbrieven op de hoogte blijven houden (staat u nog niet ingeschreven voor onze nieuwsbrieven? Stuur dan een mailtje met als onderwerp 'nieuwsbrief' naar info@agrobosbouw.nl).

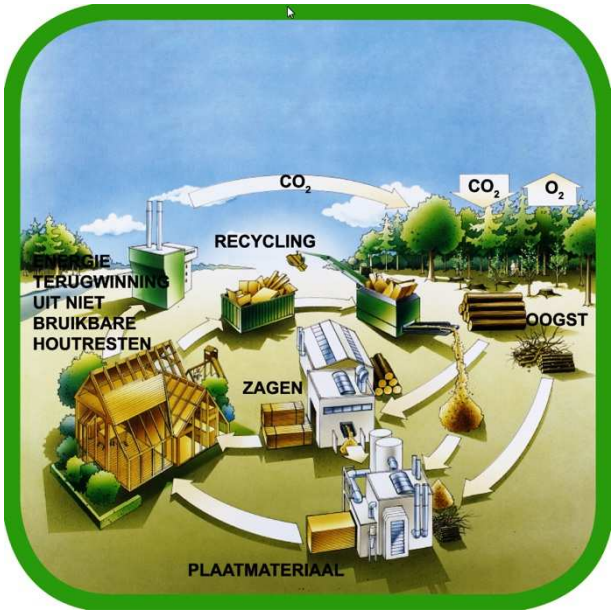

Schriftelijke vragen Tweede Kamer over agrobosbouw

Op dinsdag 23 juni heeft het Tweede Kamerlid Carla Dik-Faber (ChristenUnie) - na overleg met ons - de volgende schriftelijke vragen over agrobosbouw voorgelegd aan minister Carola Schouten van LNV:

1. Bent u bekend met het concept van agrobosbouw, niet te verwarren met voedselbos, waarbij meerjarige planten (zoals bomen, struiken of kruiden) worden gecombineerd met éénjarige planten (zoals groenten en granen) en/of vee?
2. Ziet u voor agro-ecologische vormen van landbouw als agrobosbouw kansen om een belangrijke bijdrage te leveren aan beleidsdoelstellingen uiteenlopend van koolstofvastlegging en biodiversiteit tot bodemverbetering en waterkwaliteit? Zo ja, hoe?
3. Kunt u aangeven of en, zo ja, hoe er wordt gekeken naar de mogelijkheden die agro-ecologische vormen van landbouw als agrobosbouw bieden bij de realisatie van de Bossenstrategie?
4. Welke mogelijkheden om agro-ecologische vormen van landbouw zoals agrobosbouw te stimuleren dan wel te faciliteren heeft u voor ogen?
5. Op welke wijze kan het bestaande/nieuwe Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid hier volgens u aan bijdragen, bijvoorbeeld als vergroeningsmaatregel (pijler 1) of als natuur- en landschapselementen (pijler 2)?

6. Deelt u de conclusie dat de huidige wet- en regelgeving en de daarin opgenomen scheiding tussen landbouw en natuur onvoldoende perspectief biedt aan agrariërs om over te schakelen op agro-ecologische vormen van landbouw als agrobosbouw?
7. Bent u bereid om in de Wet natuurbescherming (Wnb) een uitzondering te maken voor agro-ecologische vormen van landbouw zoals agrobosbouw, waardoor agrobosbouw beschouwd wordt als onderdeel van het landbouwsysteem en niet gezien wordt als houtopstand?
8. Kunt u aangeven hoe u wilt voorkomen dat agrariërs bij de omschakeling naar agro-ecologische vormen van landbouw als agrobosbouw (mede dankzij de huidige wet- en regelgeving) worden geconfronteerd met een forse afwaardering van hun grond van landbouw naar natuur?
9. Bent u bereid om in overleg te treden met decentrale overheden om uitzonderingen te bepleiten in lokale en provinciale regels die de aanplant van bomen op landbouwgronden mogelijk maken (landschappelijke inpassing, openheid, cultureel landschap etc.)?
10. Welke mogelijkheden ziet u voor agrariërs om tot structurele verdienmodellen te komen voor agro-ecologische vormen van landbouw, waaronder agrobosbouw? Kunnen carbon-credits daarbij op enigerlei wijze een rol spelen?
11. Kunt u aangeven of het agrarisch onderwijs voldoende inspeelt op nieuwe agro-ecologische vormen van landbouw zoals agrobosbouw? Bent u bereid hierover in overleg te gaan met het agrarisch onderwijs?
12. Welke mogelijkheden (Green Deal, subsidie-instrumentarium of anderszins) heeft u om boeren te verleiden over te stappen op agro-ecologische vormen van landbouw zoals agrobosbouw?
13. Op welke wijze wilt u de doelstelling uit het klimaatakkoord voor 25.000 hectare agrobosbouw realiseren?
14. Is reeds gestart met het in het klimaatakkoord opgenomen 'Aanvalsplan versterking landschappelijke identiteit via landschapselementen', welke partijen zijn daarbij betrokken en wat is hun bijdrage?
15. Hoe staat u tegenover een Ontwikkelmaatschappij Agrobosbouw? Kunt u aangeven wat de actuele stand van zaken is bij de ontwikkeling van de 'subsidieregeling voor bomen, houtige landschapselementen en agroforestry op landbouwbedrijven'?
16. Welke rol ziet u weggelegd voor agrobosbouw in bijvoorbeeld 'oranje' overgangsgebieden, in aansluiting op het Nationaal Natuurnetwerk, zoals de commissie Remkes die beschrijft in 'Niet alles kan overal'?

Kamervragen moeten formeel binnen een termijn van drie weken (of na een uitstelbericht zes weken) worden beantwoord. In een volgende nieuwsbrief zullen we aandacht besteden aan de antwoorden.

Louis Bolk Instituut

Masterplan Agroforestry

Op verzoek van het Ministerie van LNV heeft het Louis Bolk Instituut (LBI) onlangs het 'Masterplan Agroforestry, advies voor het realiseren van een schaalsprong van agroforestry in Nederland' opgesteld: "De stip aan de horizon die daarbij is gehanteerd is om 25.000 hectare aan agroforestry in 2030 te realiseren, waarvan minimaal 1.000 hectare aan voedselbos." Het is in onze ogen helaas niet geworden wat we ervan hadden verwacht. Zo kan agrobosbouw bijvoorbeeld echt wel meer zijn dan rijen bomen die op vaste afstanden van elkaar zijn aangeplant. Maar we laten een nader oordeel hierover natuurlijk graag aan u als lezer over. Daarom hebben we dit advies op onze website opgenomen onder 'publicaties'.

VOEDSELBOSBOUW NL

Duurzame schaalsprong voedselbosbouw

Aansluitend op dat advies heeft de Stichting Voedselbosbouw NL het advies 'Duurzame Schaalsprong voedselbosbouw, een masterplan voor de realisatie van minimaal 1.000 hectare voedselbossen op Nederlandse landbouwgronden in de periode 2020-2030' opgesteld. Dit advies komt al direct bij eerste lezing over als een stuk professioneler, breder opgezet en beter onderbouwd. Wat opvalt, is dat daar waar het LBI wat de begroting betreft voor de eerste 5 jaar uitkomt op een gemiddeld bedrag per jaar van ruim 400.000 euro (exclusief BTW), zonder een indicatieve financieringsopzet, de Stichting Voedselbosbouw NL uitkomt op een gemiddeld bedrag per jaar van ruim 1.250.000 euro (exclusief BTW), maar hier wel inclusief een indicatieve financieringsopzet. Ook dit stuk hebben we onder 'publicaties' opgenomen op onze website, bijvoorbeeld om zelf een oordeel te kunnen vormen over welke van die twee bedragen het meest reëel is.

Over vertrekpunten en richtpunten

Wat in de inleidende tekst van beide adviezen ook opvalt is dit:

Een hectaredoel als richtpunt

Een advies over de ontwikkeling van agroforestry/voedselbossen kan concreter en daarmee meer actiegericht gemaakt worden als de ontwikkeling wordt gekoppeld aan een ambitie of richtpunt. Op basis van gegevens uit de werkgroep Bos, Bomen en Natuur onder het Klimaatakkoord heeft het PBL bij de doorrekening van het Klimaatakkoord een doelstelling van 25.000 ha agroforestry en 1.000 ha voedselbos in 2030 als vertrekpunt genomen. Ook in dit advies gebruiken we deze hectaredoelstelling als richtpunt. Deze arealen zijn echter niet als ambitie opgenomen in het Klimaatakkoord en ook in andere formele stukken is geen ambitie vastgelegd. Daarom zijn deze arealen nadrukkelijk bedoeld als richtpunt voor de gedachtevorming over de ontwikkeling van agroforestry/voedselbossen en moeten ze niet worden gelezen als formeel vastgelegde ambitie.

Dit stuk tekst met de omschrijving ambitie of richtpunt is waarschijnlijk op verzoek van het ministerie van LNV opgenomen om te voorkomen dat de hectares kunnen worden uitgelegd als een keiharde doelstelling die moet worden gehaald. En waarop de politiek later, bij het eventueel niet halen daarvan, zou kunnen worden afgerekend. Twee kanttekeningen passen hier. In beide adviezen is sprake van "het realiseren van 25.000 hectare aan agroforestry in 2030, waarvan minimaal 1.000 hectare aan voedselbos", terwijl hier sprake is van een doelstelling van 25.000 ha agroforestry **en** 1.000 ha voedselbos in 2030. Verder rekende het PBL trouwens bij de doorrekening van het Klimaatakkoord niet alleen met 25.000 ha agroforestry en 1.000 ha voedselbossen, maar ook nog eens met 5.000 ha biomassateelt in kippenuitlopen.

Vergelijkbare rapporten uit F - D - VS

In andere landen zijn rapporten vergelijkbaar met het Masterplan Agroforestry van het LBI uitgebracht, soms al jaren geleden (Frankrijk: 'Plan de développement de l'agroforesterie'), soms recent (Duitsland: 'Bäume als Bereicherung für Landwirtschaftliche Flächen, ein Innovationskonzept für die verstärkte Umsetzung der Agroforstwitschaft in Deutschland'; en de Verenigde Staten: 'Agroforestry Stategic Framework'). Om vorm en inhoud daarvan te kunnen vergelijken met het door het LBI opgestelde advies, hebben we ze alle drie ook op onze website onder 'publicaties' opgenomen.

Deltaplan agrobosbouw

Omdat het Masterplan Agroforestry wat ons betreft een te beperkte opzet heeft om te kunnen dienen als onderlegger voor de Green Deal Agrobosbouw, gaan we op dit moment na of het zinvol is om met anderen te gaan werken aan het opstellen van een breder opgezet Deltaplan Agrobosbouw.

En alles kan inderdaad niet overal

Naar aanleiding van het in kaart brengen van de risico's van biodiversiteitsverlies kwamen De Nederlandse Bank (DNB) en het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) onlangs gezamenlijk tot de conclusie dat pensioenen, beleggingen en leningen forse risico's lopen door verlies van soorten en schade aan ecosystemen en natuur. Het blijkt daarbij te gaan om honderden miljarden euro's: "Duidelijk is dat het verlies aan biodiversiteit een van de grootste risico's is voor de samenleving en de economie."

Tegelijkertijd besteedde Trouw in een voorpagina-artikel waarin aandacht wordt besteed aan deskundigen die na bestudering van het een week eerder uitgebrachte advies van de commissie-Remkes om in tien jaar tijd de Nederlandse stikstofuitstoot te halveren, stellen dat dat niet hard is onderbouwd ('Stikstofadvies berust op inschattingen' Trouw 18 juni). Terwijl voor dat advies natuurlijk net zo goed hetzelfde zou kunnen gelden als voor de conclusie die DBN en PBL trekken als het over biodiversiteitsverlies gaat: "De cijfers zijn nog aan de lage kant, omdat er nog niet genoeg data zijn over het verband tussen natuur en economie en de berekeningen complex zijn."

De vraag is of je op een van alle kanten klinkende kreet "Ons huis staat in brand!" wel moet reageren met wedervragen over hoeveel kamers het precies gaat en of die inschatting wel hard valt te onderbouwen. Het redactioneel commentaar 'Advies Remkes biedt kansen' (Trouw 13 juni) luidt wat ons betreft dan ook terecht: "Het rapport laat zich ook lezen als een aansporing om flink werk te maken van groen beleid, dat eigenlijk onvermijdelijk is." Ofwel: Begin als de wiedeweerga met blussen!

Aan een belangrijk, toekomstgericht onderdeel van het advies van de commissie-Remkes is tot nog toe nog maar weinig aandacht besteed. Namelijk als de commissie stelt dat binnen een slimme verbinding van landbouw met de omgeving ook een juiste verbondenheid van landbouw met natuur hoort in een natuurinclusief boerenland. Iets dat wat de commissie-Remkes betreft zou kunnen worden gerealiseerd in de vorm van een driedeling van ons land langs de lijnen groen, rood en oranje.

Groen staat daarbij voor gebieden met de functie natuur. Een robuuste natuur waar de omstandigheden daarvoor optimaal zijn. Op basis van een (verder uitgebreid?) Natuurnetwerk Nederland (NNN) inclusief de nodige verbindingscorridors. Rood staat dan voor gebieden met de functie landbouw. Een duurzame, hoogproductieve landbouw “waar de omstandigheden voor een ecologisch efficiënte hoge productie van gewassen optimaal zijn”. Daarbij optimaal gebruik makend van daarvoor geschikte landbouwgrond. Op basis van een soort Agronetwerk Nederland (ANN) bijvoorbeeld. Met in aansluiting op NNN en ANN “oranje verbindingen in het omliggende landelijk gebied, met landschappelijk verweven functies die bijdragen aan de kwaliteit van de leefomgeving van het landelijk gebied”. Met een minder productieve, multifunctionele landbouw ook in gebieden waar dat goed aansluit op de lokale landschappelijke waarden met daarop onderscheiden producten.

Deze driedeling lijkt geen gek toekomstperspectief te bieden voor allerlei vormen van natuurinclusieve landbouw zoals ook de minister van landbouw die voor ogen heeft. Zeker als we minder productief ook mogen lezen als meer op kwaliteit dan op kwantiteit gericht. Die driedeling past ook naadloos in de recente aankondiging van de minister van binnenlandse zaken Kajsa Ollongren dat Den Haag weer meer de touwtjes in eigen handen gaat nemen als het gaat om de manier waarop we ons land ruimtelijk ordenen. Maar mag de inkleuring met de drie kleuren groen, rood en oranje dan wel voor alle drie optimaal en zorgvuldig gaan plaatsvinden, passend bij een aanpak die zoveel mogelijk integraal is, zoals de commissie-Remkes voorstaat, en niet met bijvoorbeeld oranje als een verzameling van rest(gebied)jes?

Bossenstrategie

De Bossenstrategie is een enorme kans om een kwaliteitsimpuls te geven aan ons landschap. Dat stelt het College van Rijksadviseurs in zijn advies aan het Ministerie van LNV over de Bossenstrategie: “De kwaliteit van het landschap loopt al decennialang terug. In dit advies laat het College van Rijksadviseurs zien hoe nieuw bos en meer bomen de kwaliteit van het landschap kunnen versterken.” Dit advies met de titel ’Landschap versterken met bomen en bos’ draait voor een belangrijk deel om de toepassingsmogelijkheden van agroforestry/agrobosbouw in ons land. Een paar citaten, bijvoorbeeld dit over bufferzones rondom Natura 2000 gebieden: “*Verken waar vanuit landschapsperspectief mogelijkheden zijn voor bos, en waar het accent moet liggen op houtige landschapselementen. Daarbij kan een natuurbestemming het streven zijn, maar kijk vooral ook waar bosontwikkeling kan samengaan met een transitie naar duurzame landbouw met een extensief karakter. Wij zien goede kansen om in de bufferzones mozaïeklandschappen te ontwikkelen met veel landschapselementen en bossen, waarin landschapsinclusieve landbouw en agroforestry een plek vinden. Met de uitwerking van de Groote Peel (zie hieronder) brengen we in beeld hoe dat eruit zou kunnen zien.*”

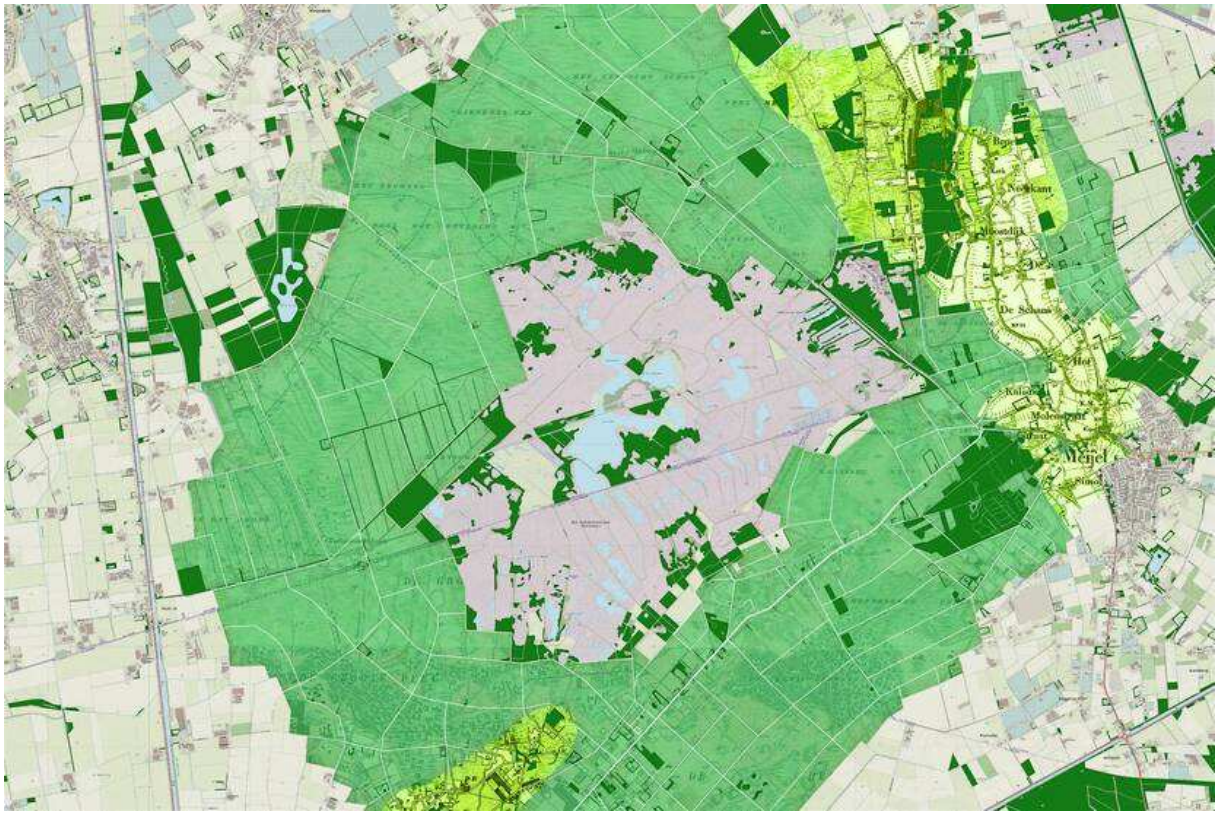

Of dit citaat c.q. deze aanbeveling: “*Wat agroforestry in verschillende Nederlandse landschapstypen kan betekenen, hoe het bestaande landschap daarmee kan worden versterkt en hoe dit tot rijke nieuwe landschappen leidt, moet worden uitgewerkt, bijvoorbeeld door middel van ontwerpend onderzoek. Pak dit met spoed aan, want dan kan de Bossenstrategie de verduurzamende landbouw een kans bieden, en omgekeerd.*”

Het complete CRa-rapport vindt u onder ‘publicaties’ op onze website of kunt u downloaden via deze link: https://www.collegevanrijksadviseurs.nl/adviezen-publicaties/publicatie/2020/08/25/advies-bossenstrategie. Op de volgende pagina’s hebben we de samenvatting van het rapport alvast integraal opgenomen (twee pagina’s waarin agroforestry zeven keer wordt genoemd), samen met de pagina’s waarin nader op het thema agroforestry wordt ingegaan.

De Bossenstrategie wordt ingezet als maatregel voor klimaatmitigatie. Verbetering van ons leefmilieu en verhoging van de biodiversiteit zijn daarin maatgevend. Het verbeteren van de landschappelijke kwaliteit en het aansluiten bij en versterken van landschappelijke kernkarakteristieken beschouwen we daarbij als randvoorwaardelijk.

Aanbevelingen

We komen tot de volgende aanbevelingen voor uitbreiding van bos en bomen, herstel en uitbreiding van landschapselementen en agroforestry:

- Zet in op het herstel van landschapselementen, vooral in van oorsprong rijk beplante en kleinschalige cultuurlandschappen. De plannen hiervoor liggen klaar (VNC, Deltaplan Landschap 2006). In natuur en landschapskringen is hiervoor een groot draagvlak. In de jonge ontginningslandschappen en veenkoloniën kunnen nieuwe bossen worden gerealiseerd.
- De ambities voor de EHS/NNN en de robuuste verbindingszones worden onvoldoende en zeer vertraagd gerealiseerd. Gebruik de bossenstrategie om de ambities in ieder geval wel te realiseren daar waar bossen en beplantingen onderdeel uitmaken van de ecologische samenhang.
- Gebruik bos, beplantingssingels en/of agroforestry in bufferzones rondom Natura 2000-gebieden. Hiermee kan de stikstofbelasting van deze gebieden worden gereduceerd.
- De ambities voor groen in en om de woonomgeving lopen ver achter bij de plannen. Bij herhaling worden tekorten in kaart gebracht. Gebruik de bossenstrategie om dit proces te helpen vlot te trekken. Zet in op samenhangende netwerken die woonomgeving en buitengebied met elkaar verbinden. Zet ook in op de samenhang met de NNN.
- Meer dan de helft van het Nederlandse bos bestaat uit naaldhout, zo'n 180.000 ha. Deze bossen hebben een licht negatief effect op het klimaat. Oogst dit hout via dunning en kleine kapvlaktes. Gebruik het hout voor duurzame toepassingen, bijvoorbeeld houtbouw. Geef hiermee een decennialange boost aan de circulaire economie. Transformeer deze bossen in gevarieerde en inheemse loofbossen. Uitbreiding van multifunctioneel loofbos zien we verder als gewenst in de jonge ontginningslandschap en veenkoloniën. Deze bossen dienen dan wel echt multifunctioneel te zijn, met naast een productiefunctie ook een hoge biodiversiteit en recreatieve waarde.
- Agroforestry is een veelbelovende, integrale vorm van landgebruik en sluit volledig aan bij de doelen van de Bossenstrategie en de transitie naar kringlooplandbouw. Per landschapstype zijn verschillende vormen van agroforestry denkbaar. Niet elk type kan overal. Sluit ook hier aan bij de kernkarakteristieken van het landschap. Er zijn inspirerende voorbeelden.

Meekoppelkansen in beleid

Het realiseren van de ambities uit het ambitiedocument voor de Bossenstrategie is kostbaar.[1] Om de bosopgave betaalbaar te houden, zal dan ook gezocht moeten worden naar meekoppelkansen en verdienmodellen. Kansen voor meekoppeling liggen er volop voor de kringlooplandbouw en de versterking van de circulaire economie.

Voor het realiseren van bos gaat het dan bijvoorbeeld om CO_2 verwaarding (een vergoeding voor koolstofopslag), het meekoppelen met het stikstofbeleid met betrekking tot bufferzones rond Natura2000 gebieden, het aanleggen van waterbergingsgebieden (icm. broekbos), en de omvorming van de huidige naaldhoutproductiebossen tot multifunctioneel loofbos en gemengd bos (icm. houtoogst en houtbouw). Andere meekoppelkansen dienen vaak een veelvoud aan maatschappelijke doelen, zoals het planten van bomen in en om de stedelijke omgeving, maar er is in veel gevallen nog geen noemenswaardig budget voor gereserveerd. Datzelfde geldt ook voor het realiseren van een groenstructuur voorafgaand aan toekomstige woningbouw.

Voor aanplant, herstel en versterking van landschapselementen en agroforestry zijn de meekoppelkansen zo mogelijk nog groter, omdat dit samen op kan gaan met een transitie naar landschaps- en natuurinclusieve (kringloop)landbouw.[2] Een voorwaarde is wel dat boeren dan ook beloond moeten worden voor het leveren van landschappelijke diensten. Het op te zetten *Omschakelfonds*[3] en *Investeringsregeling Landschapselementen*[4] kunnen bijdragen aan deze transitie, evenals het nieuwe GLB.

Programmering bosuitbreiding

Het College van Rijksadviseurs is nadrukkelijk gevraagd te adviseren in de programmering van de bosopgave. Op basis van een *quick scan* als deze is dat eigenlijk niet goed te doen. Daar komt bij dat er veel onzekerheden zijn met betrekking tot budgetten en meekoppelkansen. De realisatie van de Bossenstrategie zal daardoor sterk afhankelijk zijn van toekomstige ontwikkelingen. Hierdoor kunnen zwaartepunten sterk verschuiven. Op basis van de kennis die we nu hebben en de ruimtelijk landschappelijke mogelijkheden zou die programmering als volgt kunnen zijn:

- 15.000 ha NNN[5];
- 12.000 ha herijking oorspronkelijke ambitie EHS en robuuste verbindingszones[6];
- 5.000 ha nieuwe stads- en dorpsbossen;
- 4.000 ha in bufferzones rond Natura2000;
- >4.000 ha nieuwe multifunctionele productiebossen.

Daarnaast bevelen wij aan om tenminste 100.000 km landschapselementen te realiseren, alsmede 25.000 ha agroforestry.

De Bossenstrategie

In het Klimaatakkoord is afgesproken dat Rijk en provincies werken aan een gezamenlijke bossenstrategie. Doel van deze strategie is om meer samenhang aan te brengen tussen het bossen-, natuur- en klimaatbeleid. Op 3 februari heeft minister Schouten een brief aan de Tweede Kamer gestuurd over de ambities en doelen voor een Bossenstrategie. De hoofdambitie in de Bossenstrategie is om gezonde, toekomstbestendige en maatschappelijk gewaardeerde bossen te realiseren. Concreet betekent dit voor Nederland onder meer 10% meer bos in 2030, revitalisering bestaande bossen, versterking landschappelijke kwaliteit en een toename van de houtoogst. De strategie wordt momenteel door Rijk en provincies gezamenlijk verder uitgewerkt en moet medio 2020 afgerond zijn. Minister Schouten heeft het College van Rijksadviseurs gevraagd om advies uit te brengen over twee onderdelen van de bossenstrategie: bosuitbreiding en versterking landschappelijke kwaliteit.

Bosuitbreiding

We willen tot 2030 een uitbreiding van bos realiseren met 37.000 hectare. De minister wil van het CRa graag advies op de volgende punten:

- Wat zijn met het oog op landschappelijke kwaliteit en met inachtneming van doelen voor biodiversiteit en koolstofopslag, de meest geschikte plekken voor bosuitbreiding in Nederland? Hoe zou de CRA deze 37.000 hectare programmeren?
- Wat zijn mogelijkheden om bosuitbreiding met andere functies te combineren (bijvoorbeeld energietransitie, woningbouw).
- Welke andere kansen ziet de CRA om de ambitie te realiseren?
- Welke randvoorwaarden en belemmeringen spelen hierbij een rol.
- Zijn deze randvoorwaarden ruimtelijke specifiek bv anders in open landschappen?

Versterking landschappelijke identiteit via houtige landschapselementen

In het klimaatakkoord is opgenomen dat er een aanvalsplan moet komen 'versterking landschappelijke identiteit via houtige landschapselementen'. IPO/LNV willen van de CRA graag advies:

- Wat zou de ambitie moeten zijn van dit aanvalsplan? En hoe zou deze ambitie kunnen worden gerealiseerd?
- Welke kansen zijn er om de landschappelijke kwaliteit te versterken met houtige landschapselementen, bos en bomen. En hoe ziet dat er in verschillende delen van Nederland uit?
- Wat is nodig om de ambitie te realiseren?
- Welke mogelijkheden ziet de CRA voor nieuwe verdienmodellen?
- Welke randvoorwaarden en belemmeringen spelen hierbij een rol.
- Zijn deze randvoorwaarden ruimtelijke specifiek bv anders in open landschappen?

Insteek van dit rapport

De vraastelling van dit onderzoek heeft een integraal karakter. De focus ligt op twee pijlers: uitbreiding van bos én versterking van landschappelijke identiteit via houtige landschapselementen. Dit komt duidelijk terug in de opzet van dit rapport. We starten met een overzicht van de landschapstypen en de kansen die we voor de afzonderlijke landschapstypen zien voor de versterking met houtige elementen, agroforestry en nieuwe bossen. We geven hiermee expliciet aan dat we de verscheidenheid van het Nederlandse landschap zien als een belangrijk factor om mee te wegen in ons advies. We willen hiermee recht doen aan de landschappen in Nederland die hun kwaliteiten ontlenen aan de open ruimte enerzijds en de bos- en beplantingsrijke landschappen anderzijds.

Waarom agroforestry?

Agroforestry biedt veel mogelijkheden bij de verduurzaming van de huidige landbouw, voor het klimaatbeleid en landschappelijke versterking. De economische en ecologische interacties van agroforestry-productiesystemen leveren een bijdrage aan:

- Produceren van voedsel, veevoer en biomassa
- Efficiënt benutten van ecologische hulpbronnen (water, licht en nutriënten)
- Klimaatmitigatie en-adaptatie (o.a. door CO2-vastlegging)
- Versterken van de boven- en ondergrondse weerbaarheid van het landbouwsysteem
- Verhogen van de biodiversiteit
- Bieden van beschutting aan (pluim)vee
- Economische weerbaarheid van het agrarische bedrijf d.m.v. risicospreiding
- Bieden van een aantrekkelijk en recreatief landschap
- Beschutting voor gewassen.

Agroforestry is breed toepasbaar en laat ruimte voor functiecombinaties. De agroforestry-driehoek toont een schematisch overzicht van mogelijke productiecombinaties (zie afbeelding 37). Deze functiecombinaties komen tot stand uit kansen voor waardevermeerdering, maar ook door lokale omstandigheden zoals grondsoort en waterhuishouding. Bij het ontwerpen van een goed agroforestry-systeem is er aandacht voor soortkeuzes, (gewas)interacties, plantafstand en plantdichtheid.

Economische meerwaarde van agroforestry

In een agroforestry-systeem compenseert de meeropbrengst van het akkerbouwgewas buiten de boom-gewas competitiezone de opbrengstvermindering door de relatieve verkleining van het akkerbouwperceel. Daarnaast kan een juist gekozen (goed-salderend) houtig gewas extra inkomsten genereren (Selin-Norén, et al., 2019). Een voorbeeld van een goed-salderend gewas is de peer.

Een agroforestry systeem is in staat om efficiënter om te gaan met de ecologische hulpbronnen. Onderzoek heeft aangetoond dat mengteelt van bosbouw en akkerbouw/grasland een factor 1,29 meer biomassa oplevert per hectare dan monocultuur (van Bekeren, et al., 2014). Wel resulteert de verhoging in biomassaproductie niet altijd in hogere financiële opbrengsten omdat er hogere kosten worden gemaakt voor de aanplant en onderhoud van bomen.

In potentie realiseert agroforestry opbrengstverhoging in het akkerbouwgewas en ook in het houtige gewas. Ter illustratie: in open gebieden, zoals Flevoland en Friesland, kan de windvertraging die singels realiseren bijdragen in een opbrengststijging van 5 tot 30% in het akkerbouwgewas (Selin-Norén, et al., 2019).

De economische meerwaarde van agroforestry-systemen manifesteert zich niet op korte termijn maar op lange termijn. Bomen en struiken groeien langzamer dan eenjarige gewassen, waardoor in de eerste jaren productieverlies is te verwachten.

Knelpunten voor agroforestry

Uit een inventarisatie onder agrariërs is gebleken dat agro-forestry initiatieven stuiten op problemen die te maken hebben met het huidige landbouw- en natuurbeleid. In Nederland wordt agroforestry nog niet erkend als landbouwsysteem, terwijl Europees beleid dit wel doet. Door bomen te planten op landbouwgrond veranderd mogelijk de bestemming van landbouw naar natuur, waardoor grondeigenaren financieel risico lopen (Luske, et al., 2020).

Kansen voor agroforestry

Agroforestry daagt ondernemers uit tot creativiteit, die ook kan leiden tot een diverser en betekenisvoller landschap. Agroforestry kan het bestaande landschap versterken, maar kan ook nieuwe landschappen creëren die we in die vorm nog niet kennen. Een mooi voorbeeld hiervan is de Natuurinclusieve streekboerderij BOER IN NATUUR (2019), inzending bij de prijsvraag 'Brood en Spelen' van het CRa. Dit voorbeeld laat zien hoe agroforestry kan bijdragen aan de klimaatopgave door beplanting, een duurzame landbouw, biodiversiteit en landschappelijke kwaliteit. De aanloop investeringen zijn voor deze bedrijven hoog en de (planologische)regelgeving niet ondersteunend. Het gaat te ver om hier op deze plek dieper op in te gaan. Hier ligt een opgave waarin overheden samen met ondernemers een grote stap kunnen zetten. Het is aan de overheden om de juiste condities te creëren en de maatschappelijke baten van deze bedrijfsvoering te waarderen. Wellicht is er een link te leggen met de Natuurschoonwet. Dit sluit bovendien goed aan bij de wens van minister Schouten om de landbouw meer circulair te maken. Dit is een kans voor de Bossenstrategie.

Agroforestry agendeert een opgave voor ontwerpend onderzoek. Welke kansen biedt agroforestry in relatie de verschillende landschapstypen in Nederland? Het lijkt evident dat agroforestry zich goed zal voegen in meer bosrijke landschappen op de zandgronden. In het rivierengebied liggen kansen voor een koppeling tussen fruitteelt en (pluim)veeteelt. In de grootschalige open landschappen (veenkoloniën, droogmakerijen, jonge zeekleipolders zou het rijenteelt-/lanenteeltsyteem de functionaliteit van het akkerlandschap verbreden. De vraag is alleen, vinden we het acceptabel als we deze zeer open landschappen meer compartimenteren, waardoor de schaal van het landschap veranderd? Als agroforestry in de zeer open landschappen bijdraagt tot schaalverkleining, is dat geen bezwaar als het landschap wint aan biodiversiteit, recreatieve aantrekkingskracht en klimaatbestendigheid. Een gebied als de Veenkoloniën bijvoorbeeld wordt door veel mensen als onherbergzaam gezien. Datzelfde geld voor de Zuiderzeepolders. Er ligt wel een ontwerpopgave om de systemen zo te ontwerpen dat nieuwe, aantrekkelijke en consistente landschappen te ontwerpen. Daar ligt ook weer een uitdaging.

In de heideontginningen en bossen (sinds 1850) kunnen houtsopstanden rondom bedrijven meerdere functies vervullen: opvangen van stikstof, als uitloopgebieden voor pluimvee (bijvoorbeeld Gelderse Vallei) of koeien, bijdragen aan het landschap en biodiversiteit. In de zeekleipolders kunnen de slaperdijken beplant worden met populieren en of notenbomen.

Last but not least: agroforestry kan een invulling zijn van ecologische verbindingszone of ecologische bufferzone rondom Natura 2000 en Nationale Parken en daarmee goed aansluiten bij de speerpunten 1 en 2. Bij dorpen en steden kunnen voedselbossen een prachtige aanvulling zijn in recreatiegebieden en parkbossen (speerpunt 3 en 4).

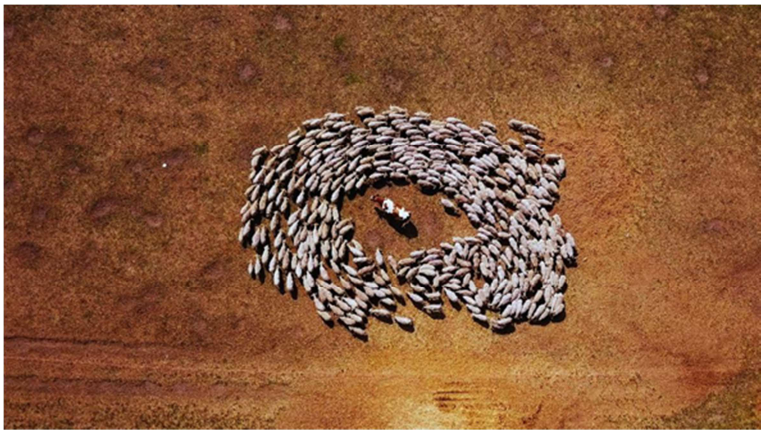

Schriftelijke vragen Tweede Kamer over agrobosbouw, nu de antwoorden

De op 23 juni door het Tweede Kamerlid Carla Dik-Faber (ChristenUnie) - na overleg met ons - aan minister Carola Schouten van LNV gestelde schriftelijke vragen over agrobosbouw (zie ook onze vorige nieuwsbrief) zijn half juli beantwoord, en wel zó (integraal, alleen voor de echte liefhebbers):

V1 Bent u bekend met het concept van agrobosbouw, niet te verwarren met voedselbos, waarbij meerjarige planten (zoals bomen, stroken of kruiden) worden gecombineerd met éénjarige planten (zoals groenten en granen) en/of vee?
A1 Ja, hiermee ben ik bekend. Meestal wordt voor agrobosbouw de term agroforestry gebruikt. Deze term zal ik in het vervolg van de beantwoording ook gebruiken. De definitie die ik daarbij hanteer is de volgende: agroforestry is het opzettelijk combineren van houtige gewassen (bomen en struiken) met de teelt van gewassen en dierlijke productiesystemen, vanwege de beoogde voordelen die ontstaan door de ecologische en economische interacties (Mosquera-Losada et al, 2009). Agroforestry kent verschillende verschijningsvormen. Voedselbossen zie ik als een specifieke vorm van agroforestry.

V2 Ziet u voor agro-ecologische vormen van landbouw als agrobosbouw kansen om een belangrijke bijdrage te leveren aan beleidsdoelstellingen uiteenlopend van koolstofvastlegging en biodiversiteit tot bodemverbetering en waterkwaliteit? Zo ja, hoe?
A2 Ja, die kansen zie ik. In de LNV-visie en het realisatieplan LNV-visie heb ik aangegeven dat ik agroforestry als kansrijke vorm van landbouw zie waarin de versterking tussen landbouw en natuur wordt opgezocht. In het Klimaatakkoord is aangegeven dat agroforestry een middel kan zijn om invulling te geven aan het klimaatbeleid voor bomen, bos en natuur op landbouwgrond. Het kan bovendien een verbreding van het verdienmodel van de boer betekenen. Daarbij moet wel gezegd worden dat de ontwikkeling van agroforestry in Nederland nog in de kinderschoenen staat en dat meer ervaring met agroforestry nodig is om de omvang van deze voordelen concreter in beeld te krijgen.

Signaal: Opkomst geïntegreerde bedrijven

Doorgaans delen we agrarische bedrijven in naar hun gespecialiseerde activiteiten: akkerbouw, (glas)tuinbouw, melkveehouderij, rundveehouderij, fruitteelt, etc. Er is een nieuwe groep van bedrijven in opmars, die we geïntegreerde bedrijven kunnen noemen. De zogenaamde Herenboeren zijn hier een aansprekend voorbeeld van.

Deze nieuwe bedrijven combineren meerdere productietakken en richten zich op productie van gewassen en vee met daarbij oog voor maatschappelijke doelen zoals biodiversiteit, boer-burger-relatie, natuur en/of landschap. Hun productiemethoden worden op verschillende manieren geduid: natuurinclusief, agro-ecologisch, *agro-forestry*, regeneratieve landbouw, natuurlijke landbouw etc. Los van de benaming van deze systemen, kiezen de geïntegreerde bedrijven veelal voor kringlooplandbouw als het leidende principe voor de bedrijfsvoering. Deze bedrijven ontwikkelen innovaties en experimenten buiten de bestaande paden en bieden dus echt nieuwe richtingen. Daarmee inspireren zij gangbare ondernemers en zij laten zien dat het anders kan.

V3 Kunt u aangeven of en, zo ja, hoe er wordt gekeken naar de mogelijkheden die agro-ecologische vormen van landbouw als agrobosbouw bieden bij de realisatie van de Bossenstrategie?
A3 In de Bossenstrategie (Kamerstuk 33 576, nr. 186) heb ik aangegeven agroforestry te zien als kansrijke manier voor het realiseren van bomen buiten het Natuurnetwerk Nederland. In de verdere uitwerking van de bossenstrategie zal ik dit nader invullen.

V4 Welke mogelijkheden om agro-ecologische vormen van landbouw zoals agrobosbouw te stimuleren dan wel te faciliteren heeft u voor ogen?
V5 Op welke wijze kan het bestaande/nieuwe Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid hier volgens u aan bijdragen, bijvoorbeeld als vergroeningsmaatregel (pijler 1) of als natuur- en landschapselementen (pijler 2)?

A4+A5 Ik heb het Louis Bolk Instituut gevraagd om in overleg met een aantal andere partijen advies te geven over de verdere ontwikkeling van agroforestry in Nederland. Ik ben dit advies nu aan het bestuderen. Eenzelfde advies wordt gegeven door de Stichting Voedselbosbouw Nederland voor de verdere ontwikkeling van voedselbossen, als specifieke vorm van agroforestry. Dit advies zal ik bestuderen wanneer het definitief is. Beide adviezen zal ik betrekken bij de verdere invulling en uitwerking van relevante beleidstrajecten, zoals de Bossenstrategie en de realisatie van de LNV-visie.

Daarnaast werk ik momenteel aan een regeling voor het stimuleren van de aanplant van niet-productieve landschapselementen in het agrarisch gebied. Deze (met name houtige) landschapselementen passen in bepaalde gevallen in een agroforestry-systeem. Deze investeringsregeling zal dit najaar worden opengesteld.
In het kader van de uitwerking van het Nationaal Strategisch Plan voor het nieuwe GLB zoek ik uit hoe agroforestry kan worden ondersteund. Hierbij zal ik de aangenomen moties betrekken van de leden Smeulders en Beckerman, ingediend tijdens het notaoverleg over het nationaal bomenplan op 9 juni jl., die beide betrekking hebben op het stimuleren van bomen op landbouwgrond (Kamerstuk 35 309, nr. 6 en nr. 10). Ook wil ik nieuwe GLB-pilots gaan openstellen. Hierbij kan het zoeken van versterking tussen bomen en landbouwgrond een thema voor een pilot zijn.

V6 Deelt u de conclusie dat de huidige wet- en regelgeving en de daarin opgenomen scheiding tussen landbouw en natuur onvoldoende perspectief biedt aan agrariërs om over te schakelen op agro-ecologische vormen van landbouw als agrobosbouw?
A6 Ik ben momenteel aan het onderzoeken welke belemmeringen er zijn om agroforestry te stimuleren en wat nodig is om knelpunten weg te nemen. Ik ben hierover al in gesprek met verschillende externe partijen, waaronder het Louis Bolk Instituut. De inzichten die hier uit voortkomen neem ik mee in de uitwerking van het Nationaal Strategisch Plan (NSP) voor het nieuwe GLB om te bezien hoe agroforestry kan worden gestimuleerd.
Ik bekijk daarnaast hoe landbouw en houtopstanden beter gecombineerd kunnen worden, onder andere door te onderzoeken of deze opgenomen behoren te worden als subsidiabele landbouwgrond. Ik ben voornemens deze analyse mee te nemen in het NSP op hoofdlijnen, dat dit najaar in concept gereed is.

V7 Bent u bereid om in de Wet natuurbescherming (Wnb) een uitzondering te maken voor agro-ecologische vormen van landbouw zoals agrobosbouw, waardoor agrobosbouw beschouwd wordt als onderdeel van het landbouwsysteem en niet gezien wordt als houtopstand?
A7 In meerdere gevallen gaat dit nu al samen, bijvoorbeeld in boomgaarden met hoogstambomen. Ik wil nader bezien of de Wet natuurbescherming of de wijze van uitvoering daarvan agroforestry tegenwerkt. Ik ben bereid hier over in gesprek te gaan met provincies in het kader van de bossenstrategie. Zij voeren dit beleid namelijk uit.

V8 Kunt u aangeven hoe u wilt voorkomen dat agrariërs bij de omschakeling naar agro-ecologische vormen van landbouw als agrobosbouw (mede dankzij de huidige wet- en regelgeving) worden geconfronteerd met een forse afwaardering van hun grond van landbouw naar natuur?
A8 Zie het antwoord op vraag 6.

V9 Bent u bereid om in overleg te treden met decentrale overheden om uitzonderingen te bepleiten in lokale en provinciale regels die de aanplant van bomen op landbouwgronden mogelijk maken (landschappelijke inpassing, openheid, cultureel landschap etc.)?
A9 Ik ben zoals hierboven aangegeven bezig met het analyseren van de belemmeringen, en het inventariseren van mogelijkheden om deze knelpunten weg te nemen. Als hieruit blijkt dat het nodig is om uitzonderingen te bepleiten, zal ik daarover in overleg treden met decentrale overheden.

V10 Welke mogelijkheden ziet u voor agrariërs om tot structurele verdienmodellen te komen voor agro-ecologische vormen van landbouw, waaronder agrobosbouw? Kunnen carbon-credits daarbij op enigerlei wijze een rol spelen?
A10 Op basis van de realisatie van de LNV-visie werk ik aan het beleid en de randvoorwaarden voor ondernemers om zelf nieuwe verdienmodellen te ontwikkelen voor natuurinclusieve en kringlooplandbouw. In de praktijk zie ik al mooie voorbeelden van hoe dat kan werken door het realiseren van lagere kosten en hogere marges. Bijvoorbeeld door minder gebruik van kunstmest, en tegelijkertijd het stapelen van beloningen.

Daarbij werk ik ook aan het meer en beter waarderen van ecosysteemdiensten en maatschappelijke diensten, zoals het herstel van biodiversiteit, het realiseren van landschapselementen of schoner water. Vergoeding hiervoor is een kernelement in de ontwikkeling van structurele verdienmodellen. Dat doe ik onder andere door in gesprek te zijn met ketenpartijen en maatschappelijke partijen bijvoorbeeld over het ontwikkelen van Kritische Prestatie Indicatoren (KPI's) voor het meten van prestaties die bijdragen aan biodiversiteitsherstel, maar ook in het kader van de herziening van het GLB.
Een agroforestry-systeem, waarin een combinatie wordt gemaakt van gewassen en dierlijke productiesystemen met houtige gewassen zoals bijvoorbeeld noten- of fruitbomen, kan een verbreding van het verdienmodel voor de boer betekenen. Ik wil samen met partijen die hiermee bezig zijn de ontwikkeling van bedrijfs- en verdienmodellen voor agroforestry ondersteunen.
Ik vind het inspelen op de vrijwillige koolstofmarkt een interessante optie, en het is me bekend dat er vanuit de markt het initiatief is genomen om de mogelijkheden te verkennen. Ik wacht de uitkomsten van dit initiatief met interesse af.

V11 Kunt u aangeven of het agrarisch onderwijs voldoende inspeelt op nieuwe agro-ecologische vormen van landbouw zoals agrobosbouw? Bent u bereid hierover in overleg te gaan met het agrarisch onderwijs?
A11 Agroforestry als landbouwvorm staat in Nederland nog in de kinderschoenen, dit is ook het geval binnen het agrarisch onderwijs. In januari 2019 heb ik de 'Green deal natuurinclusieve landbouw groen onderwijs' gesloten met provincies, sector en onderwijsinstellingen. Met deze Green Deal beogen de deelnemende partijen om natuurinclusieve landbouw integraal onderdeel te laten worden van alle relevante groene opleidingen. In de uitvoering van deze Green Deal ben ik steeds in gesprek met de betrokken partijen.

V12 Welke mogelijkheden (Green Deal, subsidie-instrumentarium of anderszins) heeft u om boeren te verleiden over te stappen op agro-ecologische vormen van landbouw zoals agrobosbouw?
A12 Zie hiervoor ook de antwoorden op de vragen 5, 6 en 11. Zoals eerder benoemd beschrijf ik agroforestry in de LNV-visie als kansrijke vorm van natuurinclusieve landbouw. Ik besteed veel aandacht aan het ontwikkelen van kennis, maar ook aan het verspreiden ervan naar en tussen boeren en erfbetreders. Dat doe ik onder andere in het topsectorenprogramma voor kennisontwikkeling en innovatie op het gebied van kringlooplandbouw. Ook werk ik aan een regeling voor individuele advisering van boeren en begeleiding van netwerken van boeren om de kennisdoorwerking naar het boerenerf en het onderling leren te versterken.
Mijn inschatting is bovendien dat wanneer agrariërs een eerlijke prijs krijgen voor agro-ecologische vormen van landbouw, het ondernemerschap van deze agrariërs zal leiden naar meer belangstelling.

V13 Op welke wijze wilt u de doelstelling uit het klimaatakkoord voor 25.000 hectare agrobosbouw realiseren?
A13 Op basis van gegevens uit de werkgroep 'Bos, Bomen en Natuur' onder het Klimaatakkoord heeft het Planbureau voor de Leefomgeving een doelstelling van 25.000 ha agroforestry in 2030 als vertrekpunt genomen voor zijn doorrekening van het Klimaatakkoord. Maar in het Klimaatakkoord zelf is geen concrete ambitie vastgelegd voor de ontwikkeling van agroforestry. In het kader van de Bossenstrategie zal ik een concrete ambitie verder uitwerken.

2.

Streef naar een substantieel areaal, bijvoorbeeld 100.000 hectare, agroforestry en polyculturen in 2030. Werk uit wat dat concreet betekent voor verschillende landschapstypen en wat de randvoorwaarden zijn voor economisch gezonde bedrijven. Help de beginners om hun weg te vinden in het woud van regels en belemmeringen.

De Nederlandse landbouw heeft decennialang ingezet op schaalvergroting. De prijs voor landschapskwaliteit en biodiversiteit was hoog. *Brood en Spelen* toont een andere weg: nieuwe kleinschaligheid. Polyculturen en agroforestry roepen de uitputting van de bodem een halt toe, realiseren meer waterbuffering, en hebben minder gewasbescherming nodig. Hagen, struiken en bomen dragen sterk bij aan een gezonde landbouw en aan biodiversiteit. Zij leiden tot een nieuwe waardering van de driedimensionale component in het landschap: ze doorbreken letterlijk het beeld van uitgestrekte akkers of weiden.

V14 Is reeds gestart met het in het klimaatakkoord opgenomen 'Aanvalsplan versterking landschappelijke identiteit via landschapselementen', welke partijen zijn daarbij betrokken en wat is hun bijdrage?
A14 Dit proces is nu gestart met een aantal partijen die verbonden zijn aan het deltaplan biodiversiteitsherstel. Deze partijen schrijven gezamenlijk aan de kaders en het raamwerk voor het aanvalsplan, die voor de zomer opgeleverd worden. Na de zomer wordt hier nadere invulling aan gegeven. Ik wil de resultaten van dat proces betrekken bij de uitwerking van de Bossenstrategie.

V15 Hoe staat u tegenover een Ontwikkelmaatschappij Agrobosbouw? Kunt u aangeven wat de actuele stand van zaken is bij de ontwikkeling van de 'subsidieregeling voor bomen, houtige landschapselementen en agroforestry op landbouwbedrijven'?
A15 Ik ken nog geen ideeën en initiatieven voor een ontwikkelmaatschappij. Als die er wel zijn, neem ik er kennis van en kan ik aangeven hoe ik er tegenover sta. De investeringsregeling ter stimulering van de aanplant van niet-productieve landschapselementen wordt op dit moment uitgewerkt. De eerste openstelling van de regeling zal dit najaar zijn.

V16 Welke rol ziet u weggelegd voor agrobosbouw in bijvoorbeeld 'oranje' overgangsgebieden, in aansluiting op het Nationaal Natuurnetwerk, zoals de commissie Remkes die beschrijft in 'Niet alles kan overal'?
A16 Ik zie agroforestry als een manier om landbouw en natuur te verbinden en zo meer natuurinclusief areaal te realiseren. In het kader van de stikstofaanpak zie ik daarom in overgangsgebieden kansen voor agroforestry, met name voor de invulling van extensiveringsmaatregelen rond Natura 2000-gebieden. Dit wordt uitgewerkt in het kader van de uitwerking van de Bossenstrategie.

Nederland behagen....

Een artikel in Trouw van 14 maart leidde tot onderstaand opinieartikel gepubliceerd in Trouw van 1 april:

Agrobosbouw kan boeren helpen om Nederland letterlijk te behagen

René van Druenen en Esther Vastrick
Agrobosbouw NL

Tijd om de lage landen te behagen, luidt de kop in de Verdieping (14 maart). Het artikel eindigt met een citaat van Jaap Dirkmaat: "We zitten in een crisis met klimaat, biodiversiteit, stikstof en fijnstof en alle vier kun je in één keer aanpakken met hagen." Terugkijkend had hij kunnen toevoegen dat we volgens de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed na de Tweede Wereldoorlog zo'n 400.000 kilometer aan hagen en andere landschapselementen zijn kwijtgeraakt. Hagen en andere elementen die we met z'n allen nu graag weer terug zouden willen zien in ons landschap.

Het is dan ook niet voor niets dat samen met en door de agrarische sector in het Klimaatakkoord de volgende afspraak is gemaakt: "LTO zal zich inzetten richting leden en in samenwerking met (de)centrale overheden om meer bomen en houtige landschapselementen op hun bedrijf te integreren. Partijen nemen het initiatief om te komen tot een 'aanvalsplan versterking landschappelijke identiteit via landschapselementen'."

Stel dat we in dat aanvalsplan zouden afspreken dat we jaarlijks 5 procent van die verloren gegane 400.000 kilometer terugbrengen in ons landschap. Dan hebben we daarvoor (bij een gemiddelde breedte van 5 meter) zo'n 1000 hectare grond per jaar en dus tussen nu en 2030 10.000 hectare nodig. Dat kan dan onderdeel zijn van de 30.000 hectare agroforestry waar in het Klimaatplan al op is ingezet.

Agroforestry (letterlijk agrobosbouw) is wereldwijd de bekendste vorm van natuurinclusieve agro-ecologische landbouw, waarbij meerjarige planten (bomen, struiken of kruiden) op een klimaatslimme manier worden gecombineerd met éénjarige planten (granen of groenten) en/of met vee (koeien, varkens of kippen).

In het Klimaatakkoord zijn al aanplantsubsidies aangekondigd voor hagen, bomen en agrobosbouw

In een vol land als het onze zijn deze ambities alleen haalbaar op landbouwgrond en dus alleen samen met en door boeren. Boeren die (forse) stappen op het gebied van deze agrobosbouw willen zetten en overheden en andere partijen die het Klimaatakkoord moeten uitvoeren, hebben elkaar dus hard nodig. Hoe zouden we de realisatie van deze ambities kunnen betalen? Want het is vooral een geldkwestie.

Om te beginnen door daarvoor gebruik te maken van de aanplantsubsidie voor bomen, houtige landschapselementen en agroforestry op landbouwbedrijven, die in het Klimaatakoord is aangekondigd. Maar de financiering van het aanvalsplan voor versterking van het landschap hoeft echt niet alleen van de overheid te komen. Daarvoor zouden we bijvoorbeeld ook zogenoemde 'carbon credits' kunnen inzetten. Dat zijn verhandelbare certificaten die particulieren, bedrijven en andere partijen kunnen kopen om hun CO_2-uitstoot (vrijwillig) te compenseren. In het kader van de Green Deal Nationale Koolstofmarkt werkt Staatsbosbeheer op dit moment samen met ons en enkele andere partijen aan een betrouwbare onderbouwing van een 'valuta-voor-bomen'-programma.

De aanplantsubsidie (om op te starten) kan voor boeren en andere grondeigenaren in combinatie met die CO_2-certificaten (structureel) dienen als compensatie voor de opbrengst die ze verliezen door grond in te ruimen voor de aanleg van hagen en andere landschapselementen. En onder de noemer van agroforestry voorkomen zij een sterke afwaardering van hun grond. Immers, de waarde kan dalen als landbouwgrond wordt ingeruild voor natuur en bovendien kunnen subsidies wegvallen uit Brussel, vanuit het budget voor het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de EU.

Door het aanvalsplan zo op te zetten zal het 'behagen' van ons lage land geen verliezers en alleen maar winnaars kennen.

Groen beleid!

Zonder toelichting....

Als de wiedeweerga, begin met groen beleid

René van Druenen
Esther Vastrick
Agrobosbouw NL

Pensioenen, beleggingen en leningen lopen risico's door verlies van soorten en schade aan ecosystemen en natuur, concluderen De Nederlandsche Bank (DNB) en het Planbureau voor de Leefomgeving gezamenlijk (*Trouw*, 18 juni). Het blijkt daarbij te gaan om honderden miljarden euro's: 'Duidelijk is dat het verlies aan biodiversiteit een van de grootste risico's is voor de samenleving en de economie'.

Het artikel wordt voorafgegaan door een voorpagina-artikel waarin deskundigen stellen dat het uitgebrachte advies van de commissie-Remkes om in tien jaar tijd de Nederlandse stikstofuitstoot te halveren, niet hard is onderbouwd. Terwijl voor dat advies natuurlijk net zo goed hetzelfde zou kunnen gelden als voor de conclusie die DNB en het planbureau trekken als het over biodiversiteitsverlies gaat: de cijfers zijn nog aan de lage kant, 'omdat er nog niet genoeg data zijn over het verband tussen natuur en economie en de berekeningen complex zijn'.

De vraag is of je op een van alle kanten klinkende kreet 'ons huis staat in brand!' wel moet reageren met wedervragen over hoeveel kamers het precies gaat en of die inschatting wel hard valt te onderbouwen. Het redactioneel commentaar 'Advies Remkes biedt kansen' (Trouw, 13 juni) luidt wat ons betreft dan ook terecht: 'Het rapport laat zich ook lezen als een aansporing om flink werk te maken van groen beleid, dat eigenlijk onvermijdelijk is'. Ofwel: begin als de wiedeweerga met blussen!

Groen, rood en oranje

Aan een belangrijk, toekomstgericht onderdeel van het advies van de commissie-Remkes is nog maar weinig aandacht besteed. De commissie stelt dat binnen een slimme verbinding van landbouw met de omgeving ook een juiste verbondenheid van landbouw met natuur hoort in een natuurinclusief boerenland. Iets dat – wat deze commissie betreft – zou kunnen worden gerealiseerd in de vorm van een driedeling van ons land langs de lijnen groen, rood en oranje.

Groen staat daarbij voor gebieden met de functie natuur. Een robuuste natuur waar de omstandigheden daarvoor optimaal zijn. Op basis van een (verder uitgebreid?) Natuurnetwerk Nederland (NNN) inclusief de nodige verbindingscorridors.

Rood staat dan voor gebieden met de functie landbouw. Een duurzame, hoogproductieve landbouw 'waar de omstandigheden voor een ecologisch efficiënte, hoge productie van gewassen optimaal zijn'. Daarbij zo goed mogelijk gebruikmakend van daarvoor geschikte landbouwgrond. Op basis van een soort Agronetwerk Nederland (ANN) bijvoorbeeld.

Met in aansluiting op NNN en ANN oranje verbindingen in het omliggende landelijk gebied, 'met landschappelijk verweven functies die bijdragen aan de kwaliteit van de leefomgeving van het landelijk gebied'. Met een minder productieve, multifunctionele landbouw ook in gebieden waar die goed aansluit op de lokale landschappelijke waarden met daarop onderscheiden producten.

Deze driedeling lijkt geen gek toekomstperspectief te bieden voor allerlei vormen van natuurinclusieve landbouw zoals ook de minister van landbouw die voor ogen heeft. Zeker als we minder productief ook mogen lezen als meer op kwaliteit dan op kwantiteit gericht.

Die driedeling past ook naadloos in de recente aankondiging van de minister van binnenlandse zaken dat Den Haag weer meer de touwtjes in handen gaat nemen als het gaat om de manier waarop we ons land ruimtelijk ordenen.

Maar mag de inkleuring met de drie kleuren dan wel voor alle drie optimaal en zorgvuldig gaan plaatsvinden, passend bij een aanpak die zoveel mogelijk integraal is? Dat is ook wat de commissie-Remkes voorstaat, en niet met bijvoorbeeld oranje als een verzameling van restjes.

EU Green Deal - Farm to Fork

In de 'Farm to Fork strategy' van de EU (de 'van boer tot bord strategie' in ons land) staat ook dit stukje:

The new **'eco-schemes'** will offer a major stream of funding to boost sustainable practices, such as precision agriculture, agro-ecology (including organic farming), carbon farming and agro-forestry. Member States and the Commission will have to ensure that they are appropriately resourced and implemented in the Strategic Plans. The Commission will support the introduction of a minimum ring-fencing budget for eco-schemes.

Een mooie inleiding voor het hierna volgende artikel dat afgelopen maand in Ekoland is gepubliceerd.

VAN KOOLSTOFOPSLAG EN LANDSCHAPSVERBETERING TOT VERBETERING GROEI BIO PRODUCTEN

IS AGROBOSBOUW HET NIEUWE BIOLOGISCH?

Met het Farm to Forkplan streeft de Europese Commissie onder andere naar een groei van het biologisch areaal tot een wart van het totaal in 2030. De stijging van de omzet van biologische producten in supermarkten blijkt in 2019 echter fors te zijn teruggevallen, van 8,2 in 2018 naar 4,9 procent in 2019. Wat is hiervan de oorzaak? En hoe kan agrobosbouw bijdragen aan de oplossing?

TEKST **RENÉ VAN DRUENEN** | FOTO'S **AGROBOSBOUW NL**

Retailspecialist Erik Hemmes vermoedt dat de opmars van lokale en regionale producten en vleesvervangers een rol speelt bij het haperen van het biologische marktaandeel, terwijl Bionext's directeur Michaël Wilde in het artikel stelt dat als het om het koopgedrag van de Nederlandse consument gaat, de grote slag in de winkel moet worden gewonnen: "Wij moeten de waarde van biologische producten in de supermarkt beter communiceren." Of moet het beter én breder, nog meer gericht op onderwerpen als klimaat, biodiversiteit, bodem, waterkwantiteit en -kwaliteit en het landschap? Volgens de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zijn we sinds de Tweede Wereldoorlog zo'n 400.000 kilometer aan hagen en andere landschapselementen kwijtgeraakt. Nu zouden we die met z'n allen maar al te graag weer terug willen zien. Het is dan ook niet voor niets dat in het Klimaatakkoord de volgende afspraak met de agrarische sector is opgenomen: LTO zal zich inzetten richting leden en in samenwerking met (de)centrale overheden, om meer bomen en houtige landschapselementen op hun bedrijf te integreren. Partijen nemen het initiatief om te komen tot een 'Aanvalsplan versterking landschappelijke identiteit via landschapselementen'.

Stel dat de biologische tak van de agrarische sector in het kader van dat aanvalsplan proactief met het initiatief zou komen om jaarlijks een van tevoren afgesproken deel van die verloren gegane 400.000 kilometer hagen en andere landschapselementen terug te gaan brengen in het landschap. Bijvoorbeeld als onderdeel van de realisatie in dezelfde periode van de 25.000 hectare agrobosbouw (agroforestry) waarop in het Klimaatakkoord ook al wordt ingezet. Agrobosbouw

STICHTING NATIONALE KOOLSTOFMARKT

In december 2015 werd het klimaatakkoord van Parijs gesloten. Duidelijk is dat alles uit de kast moet worden gehaald om de ambities van het akkoord te realiseren. De EU maakt hier afspraken voor en Nederland vertaalt deze in beleid. Toch blijven er potentiële emissiereducties liggen, bijvoorbeeld vanwege geldgebrek. Dit potentieel kan worden benut via een marktinstrument dat financiële waarde toekent aan emissiereducties. Hierdoor wordt investeren in projecten aantrekkelijker. De emissiereductie wordt onafhankelijk vastgesteld en per ton CO_2-eq wordt één certificaat verstrekt. Partijen die (vrijwillig) willen investeren in het klimaat en zo willen bijdragen aan het halen van de doelen van 'Parijs', kunnen deze certificaten kopen. De Stichting Nationale Koolstofmarkt (SNK) ondersteunt de vrijwillige, nationale koolstofmarkt door plannen te beoordelen, certificaten uit te geven en te bemiddelen tussen aanbieders en kopers. SNK komt voort uit de Green Deal Nationale Koolstofmarkt, die in mei 2017 werd ondertekend door het Rijk, bedrijven, lokale initiatieven en natuur- en milieuorganisaties, en werd op 24 december 2019 opgericht. Zie ook https://nationaleco2markt.nl/.

Nieuwe verdienmodellen kunnen bijdragen aan een bredere positionering van biologisch.

'Sinds de Tweede Wereldoorlog zijn we zo'n 400.000 kilometer aan hagen en andere landschapselementen kwijtgeraakt.'

is de wereldwijd bekendste vorm van natuurinclusieve agro-ecologische landbouw, waarbij meerjarige planten (bomen, struiken of kruiden) weloverwogen en op een klimaatslimme manier op hetzelfde perceel worden gecombineerd met éénjarige planten (granen of groenten) en/of met vee (koeien, varkens of kippen).

Is er een financiele onderbouwing voor de realisatie van zo'n initiatief? Om te beginnen is er de in het Klimaatakkoord aangekondigde subsidieregeling voor de aanplant van 'bomen, houtige landschapselementen en agroforestry op landbouwbedrijven'. Een subsidie die in een buurland als België bijvoorbeeld intussen alweer jaren bestaat. Maar financiële hulp hoeft niet alleen maar van de overheid te komen. In datzelfde Klimaatakkoord wordt namelijk ook gewezen op de mogelijkheid van het inzetten van zogenaamde carbon credits: verhandelbare certificaten die kunnen worden gekocht door particulieren, bedrijven en andere partijen die hun CO_2-uitstoot (vrijwillig) willen compenseren. Daarom laat de Stichting Agrobosbouw Nederland op dit moment samen met Staatsbosbeheer en de Unie van Bosgroepen binnen het kader van de Green Deal Nationale Koolstofmarkt een zogenaamd methodedocument opstellen voor de financiering van de aanplant en het beheer van nieuwe bossen en van bomen en andere houtige gewassen op landbouwgrond (agrobosbouw). Zo'n methodedocument moet er mede voor gaan zorgen dat de vastlegging van CO_2 in hout ook in de beloofde mate en voor lange tijd daadwerkelijk (en dus controleerbaar) wordt gerealiseerd.
Er wordt op dit moment met ondersteuning van een subsidie van het ministerie van LNV gewerkt aan de oprichting van een koolstofbank die de certificaten voor de vastlegging van CO_2 in hout moet gaan uitgeven. Bij een vergelijkbaar programma dat al wat langer loopt ('valuta voor veen') gaat het ter indicatie om een opbrengst van 400 tot 700 euro per ha per jaar, grotendeels bij vooruitbetaling, maar om welke bedragen het in dit geval gaat, moet nog nauwkeurig worden berekend. Samen met de aanplantsubsidie voor bomen op landbouwgrond (initieel) komen deze certificaten (structureel > continuïteit) al aardig in de buurt van de invulling van de 'slimme financiële prikkels' die volgens het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) nodig zijn om tot opschaling van natuurinclusieve landbouw te komen.
Daarnaast gaat de Stichting Agrobosbouw op dit moment samen met andere partijen na wat de mogelijkheden zijn van een programma gericht op de ontwikkeling van certificaten voor de vastlegging van CO_2 in de bodem. En als het gaat om het herstel van biodiversiteit op het boerenland zou het interessant kunnen zijn als daarbij ook een soort bio credits zouden kunnen worden ontwikkeld, analoog aan carbon credits als het gaat om de vastlegging van CO_2 in hout en in de bodem.

Op basis van deze vormen van verwaarden van ecosysteemdiensten werken we op dit moment samen met een breed samengesteld team aan het opstellen en uitwerken van verdienmodellen voor projecten op het gebied van agro-ecologische vormen van landbouw zoals agrobosbouw. Die verdienmodellen zouden ook een bijdrage kunnen leveren aan een bredere positionering van biologische producten: nog meer dan nu gericht op thema's als klimaat, biodiversiteit, bodem, waterkwantiteit en -kwaliteit en ons landschap. ■

René van Duinen is werkzaam bij Agrobosbouw NL

Auteur: René van Druenen en Esther Vastrick / Stichting Agrobosbouw NL | Beeld: Agrobosbouw

Landerijgoed als toekomstbestendig multifunctioneel bedrijf in overgangsgebieden

In de publicatie *Stadsranden, schakelzones tussen stad en land* schreef het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL): 'In het omgevingsbeleid wordt beleid geformuleerd voor de stad en het landelijk gebied. De overgangen tussen deze twee zijn geen dunne lijn, maar vormen een bredere zone die wordt gekenmerkt door een grote dynamiek. Stadsranden bevinden zich in dit dynamische tussengebied. Deze hebben een belangrijke schakelfunctie als het erom gaat beleid op verschillende bestuurlijke niveaus vorm te geven en af te stemmen. Bovendien worden stadsranden steeds multifunctioneler en belangrijker voor het functioneren van het *daily urban system* van de regio.' Zou daarbij het "landerijgoed" een toekomstbestendige multifunctionele invulling van stads- én natuurranden kunnen zijn?

In haar kort voor de zomer van 2019 gepubliceerde *Realisatieplan Visie LNV: Op weg met nieuw perspectief* besteedde minister Carola Schouten van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) nadrukkelijk aandacht aan de opkomst van geïntegreerde agrarische bedrijven: 'Doorgaans delen we agrarische bedrijven in naar hun gespecialiseerde activiteiten: akkerbouw, (glas) tuinbouw, melkveehouderij, rundveehouderij, fruitteelt, et cetera. Er is echter een nieuwe groep van bedrijven in opmars die we geïntegreerde bedrijven kunnen noemen. Deze nieuwe bedrijven combineren meerdere productietakken en richten zich op productie van gewassen en vee met daarbij oog voor maatschappelijke doelen zoals biodiversiteit, boer-burgerrelatie, natuur en/of landschap. Deze geïntegreerde bedrijven kiezen veelal voor kringlooplandbouw als het leidende principe voor hun bedrijfsvoering. Deze bedrijven ontwikkelen innovaties en experimenten buiten de bestaande paden en bieden dus echt nieuwe richtingen. Daarmee inspireren zij gangbare ondernemers en laten zij zien dat het anders kan.'

Agrobosbouw

Daarbij noemde de minister agrobosbouw, een agro-ecologische vorm van landbouw waarbij meerjarige planten (bomen, struiken, kruiden) op een klimaatslimme manier worden gecombineerd met eenjarige planten (granen, groenten) of met vee (koeien, varkens, kippen). Op haar website stelt Wageningen University & Research dat

Een 3D weergave van een voorbeeld van agrobosstrokenteelt

agrobosbouw een bijdrage kan leveren aan: het produceren van voedsel, veevoer en biomassa; het efficiënt benutten van ecologische hulpbronnen (water, licht en nutriënten); klimaatmitigatie en -adaptatie (onder meer door CO2-vastlegging); het versterken van de boven- en ondergrondse weerbaarheid van het landbouwsysteem; het verhogen van de biodiversiteit; beschutting voor vee; economische weerbaarheid van het agrarische bedrijf door middel van risicospreiding en het bieden van een recreatief landschap.

Landerijgoed

De integratie waarnaar minister Schouten verwees, zou je ook anders kunnen uitleggen. Op dit moment richten groepjes boeren zich bijvoorbeeld op zaken als koolstofvastlegging (koolstofboeren), de bodem (bodemboeren) of de natuur (natuurboeren). Waarom zou je al die losse initiatieven niet bij elkaar brengen in één toekomstgericht concept? In het kader van de door het College van Rijksadviseurs georganiseerde prijsvraag "Brood en Spelen" heeft Agrobosbouw NL

Een niet direct aan landbouw gerelateerde versie van agrobosbouw versie 2.1 is bijvoorbeeld deze klimaatbuffer gericht op toepassing langs spoor- en autowegen.

vorig voorjaar daarom het concept "landerijgoed" ontwikkeld en sinds die tijd verder doorontwikkeld.
Bij een landerijgoed ligt de nadruk niet op het individuele product maar op de complete productiewijze: niet langer krijgt ieder product afzonderlijk een keurmerk, maar krijgen alle producten afkomstig van een landerijgoed samen hetzelfde eigen keurmerk en wel:

- op basis van de agro-ecologische wijze (agrobosbouw) waarop alle daarvan afkomstige producten worden geproduceerd;
- met onze natuur en ons landschap als uitgangspunten: dus natuur- én landschapsinclusief;
- gecertificeerd volgens een landelijk geldend systeem en gesitueerd in overgangsgebieden tussen stad en platteland en tussen (intensieve) landbouw en natuur;
- waarbij voedselproductie bestemd voor de lokale en regionale markt op enigerlei wijze wordt gecombineerd met het leveren van allerlei ecosysteemdiensten en het voorzien in andere extensieve functies (wonen, energie, natuurontwikkeling, zorg, recreatie, educatie, energie, en dergelijke), kortom multifunctioneel landgebruik.

Directe omgeving

Landerijgoederen hebben als collectief hun eigen korte gesloten keten, van agroprosumenten* die de functie van voedselproducent en -consument in zich verenigen, via vaste lokale afnemers als cateraars naar een eigen keten van agrorestaurants waarin wordt gewerkt met producten afkomstig van landerijgoederen. De producent van het als coöperatie functionerend landerijgoed laat zich bij zijn werk bijstaan door alles wat de moderne agrotechniek te bieden heeft, waaronder kleine en grotere robots ondergebracht in agromodules. Dat zijn modulaire, koppelbare en gemakkelijk verplaatsbare werkeenheden, denk bijvoorbeeld aan moderne 3D-geprinte containers, waarin de producent in de vorm van bijvoorbeeld een kleinschalige kaasmakerij, slachterij of cidermakerij ook de oogst kan verwerken (minder gesleep met producten).
Wat de eigen energievoorziening betreft is bij landerijgoederen ook sprake van een eigen korte gesloten keten, bijvoorbeeld door de toepassing van transparante zonnepanelen op kassen en boven agrobosstroken (van minimaal koolstofneutraal naar koolstofpositief).

Bij een landerijgoed ligt de nadruk niet op het individuele product maar op de complete productiewijze.

Landschap

Martha Bakker (hoogleraar Landgebruiksplanning aan de WUR) over het landerijgoed: 'Wat natuurlijk heel erg mooi zou zijn, is als je in een gebied van zeg 25 vierkante kilometer, meerdere landerijgoederen hebt, zodat je je vervolgens heel doelgericht kunt gaan inzetten om de tussenliggende ruimte ook te

Over agrobosbouw in het Klimaatakkoord

De steeds vaker gehoorde roep om meer bomen kan niet zomaar even worden waargemaakt. Zo weten de twaalf provincies hun in 2013 gedane belofte dat ze samen vóór 2027 80.000 hectare nieuwe natuur zouden gaan aanleggen, nu al niet waar te maken. De teller staat op zo'n 36.000 hectare en in het huidige tempo zullen de nog ontbrekende 44.000 hectare pas in 2049 zijn gerealiseerd. Te laat voor ons klimaat. Daar komt nog eens bij dat in het voorliggende Klimaatakkoord nog eens extra wordt ingezet op de aanplant van tienduizenden hectare natuurlijk bos én op de realisatie van 31.000 hectare agrobosbouw tussen nu en 2030. Maar waar zou al die grond vandaan moeten komen? Vooral van de landbouw, bijvoorbeeld in de vorm van agrobosbouw.

Over agrobosbouw versie 2.1

Van oudsher kent Europa agroforestry/agrobosbouw; daarvan bestaat nog altijd zo'n 15 miljoen hectare min of meer onveranderd (en daarom omschreven als versie 1.1). In ons land bestaat deze vorm echter nog maar uit een paar honderd hectare (zoals hoogstamboomgaarden). Nieuwe inzichten beginnen daarin nu pas stap voor stap te worden toegepast. De klassieke agrobosbouw kent naast wind- en waterbuffers en boslandbouw twee hoofdonderdelen: agrobosakkers en agrobosweides. Ter verduidelijking: voedselbosbouw valt in ons land formeel niet onder agrobosbouw. Bij beide zie je op dit moment nog vaak dat stroken met eenjarige gewassen of gras worden gecombineerd met rijen met meestal op een vaste onderlinge afstand van elkaar geplante bomen (in het verleden hoogstamfruitbomen, de laatste tijd steeds meer notenbomen), niet zelden van maar één soort en zelfs maar van één enkele variëteit. Zodat het niet vreemd is dat soms de indruk kan ontstaan dat het eigenlijk gaat om de afwisseling van maar een beperkt aantal monoculturen naast of op elkaar. Kan dat anders, natuurlijker? Op antwoord op die vaag te krijgen heeft onlangs een team van zes masterstudenten van de WUR samen met medewerkers van Stichting Agrobosbouw NL de nieuwe versie 2.1 van agrobosbouw voor ons land ontworpen. Daarbij worden agrobosakkers en agrobosweides op een flexibele manier geïntegreerd in de vorm van agrobosstroken waarbij stroken met eenjarige gewassen of gras worden afgewisseld met stroken met meerjarige planten. Wie geïnteresseerd is in versie 2.1. van agrobosbouw, kan een e-mail sturen naar info@agrobosbouw.nl.

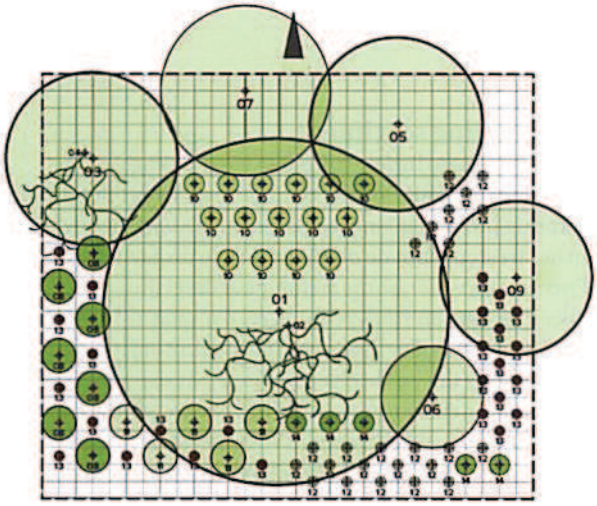

PlantECOmbinaties met als kern meer dan 15 verschillende fruit- en notenbomen vormen een belangrijk onderdeel van agrobosbouw versie 2.1.

gaan de-intensiveren. Dat hoeft dan niet per se volgens het landerijgoedconcept te zijn, maar dat kan ook bestaan uit gemakkelijkere vormen – bijvoorbeeld toegespitst op één ecosysteemdienst – van natuurinclusieve landbouw. Zaak is vooral om vervuilende elementen – zoals oude, stikstof uitstotende stallen of bloementeelt – of landschap ontsierende – zoals grote moderne stallen of industriële loodsen – daar weg te krijgen. Dat zal niet gemakkelijk zijn, maar zou wel enorm kunnen bijdragen aan de totale aantrekkelijkheid en productiviteit, in de zin van ecosysteemdiensten, van het gebied.'

Wet- en regelgeving

Een probleem waar de geïntegreerde agrarische bedrijven van minister Schouten tegen aanlopen, is de wet- en regelgeving. Die gaat zo goed als altijd over óf landbouw óf natuur, iets daar tussenin lijkt (nog) niet te bestaan. Het scheppen van geleidelijk verlopende overgangen tussen landbouw en natuur is echter absoluut noodzakelijk, om te beginnen in een wet- en regelgeving die ook geïntegreerd is als het over landbouw en natuur gaat. Bijvoorbeeld op basis van de nieuwe tussencategorie "agronatuur". Die kan dan worden ingezet in ons hele landschap, bijvoorbeeld in de vorm van (ook stikstof!) buffers tussen stad en platteland of tussen (verder intensiverende) landbouw en natuur.

Want dan kunnen landerijgoederen als toekomstbestendige multifunctionele bedrijven pas daadwerkelijk een functie krijgen in de gebieden waar Martha Bakker op doelt of in de stadsranden van het PBL als schakelzones tussen stad en platteland.

Wie geïnteresseerd is in een beschrijving van het reilen en zeilen van een typisch landerijgoed in 2029, kan een e-mail sturen naar info@agrobosbouw.nl met als onderwerp "landerijgoed 2029".

** Bij allerlei vormen van Consumer Supported Agriculture (CSA) zoals Heerenboeren, is steeds vaker te zien dat vaste afnemers een kleinere of grotere rol spelen bij het ondersteunen van de boer, bijvoorbeeld bij activiteiten als oogsten.*

Het Landerijgoed: het landgoed van dit nieuwe decennium

Agrobosbouw NL

Minister Schouten van LNV besteedde in '*Realisatieplan Visie LNV: Op weg met nieuw perspectief*' nadrukkelijk aandacht aan de opkomst van geïntegreerde agrarische bedrijven: Deze ontwikkelen naar haar mening innovaties en experimenten buiten de bestaande paden. Dat is ook het doel van het landerijgoed.

Auteur: René van Druenen

In genoemde visie schrijft de minister: "Doorgaans delen we agrarische bedrijven in naar hun gespecialiseerde activiteiten: akkerbouw, (glas)tuinbouw, melkveehouderij, rundveehouderij, fruitteelt, et cetera. Er is echter een nieuwe groep van bedrijven in opmars die we geïntegreerde bedrijven kunnen noemen. Deze (...) combineren meerdere productietakken en richten zich op productie van gewassen en vee met daarbij oog voor maatschappelijke doelen zoals biodiversiteit, boer-burger-relatie, natuur en/of landschap." (...) "Ze bieden dus echt nieuwe richtingen. Daarmee inspireren zij gangbare ondernemers en laten zij zien dat het anders kan."

Alles in één concept

De integratie waarnaar de minister hier verwijst, zou je ook anders kunnen benaderen. Op dit moment richten verschillende groepjes boeren zich op zaken als koolstofvastlegging (koolstofboeren), de bodem (bodemboeren) of de natuur (natuurboeren), veelal los van elkaar.

> **"Wat natuurlijk heel erg mooi zou zijn, is als je in een gebied van zeg 25 km², meerdere landerijgoederen hebt"**

Waarom zou je al die losse initiatieven niet bij elkaar kunnen brengen in één toekomstgericht concept? Bijvoorbeeld in een landerijgoed.
Bij een landerijgoed ligt de nadruk niet op het individuele product maar op de complete productiewijze. Niet langer krijgt ieder product afzonderlijk een keurmerk, maar krijgen alle producten afkomstig van een landerijgoed samen hetzelfde eigen keurmerk.
De basis voor dat keurmerk is de agro-ecologische wijze (=agrobosbouw) waarop alle daarvan afkomstige producten worden geproduceerd, met onze natuur en ons landschap als uitgangspunten. Het is dus natuur- én landschapsinclusief; gecertificeerd volgens een landelijk geldend systeem en gelegen in over-

Strokenteelt ERF-WUR nog zonder stroken met bomen en struiken Foto: ERF-WUR

gangsgebieden tussen stad en platteland en tussen (intensieve) landbouw en natuur. Daarbij is voedselproductie bestemd voor de lokale/regionale markt en op enigerlei wijze wordt gecombineerd met het leveren van allerlei ecosysteemdiensten en met het voorzien in andere extensieve functies, zoals wonen, energie, natuurontwikkeling, zorg, recreatie, educatie, energie.
Multifunctioneel landgebruik dus.

Landerijgoederen kennen als collectief hun eigen korte gesloten keten. Van zogeheten agroprosumenten, dat zijn mensen die de functie van voedselproducent én -consument in zich verenigen, via vaste lokale afnemers naar een eigen keten van agrorestaurants waarin wordt gewerkt met producten afkomstig van landerijgoederen.
De beheerder van een als coöperatie functionerend landerijgoed laat zich bij zijn/haar werkzaamheden bijstaan door alles wat de moderne agrotechniek te bieden heeft. Met bijvoorbeeld ook kleine en grotere robots ondergebracht in agromodules: modulaire, koppelbare en gemakkelijk verplaatsbare werkeenheden met daarin een kleinschalige kaasmakerij, slachterij of cidermakerij, waarmee de oogst ter plekke kan worden verwerkt.

Wettelijke inpassing

Martha Bakker, hoogleraar Landgebruiksplanning aan de WUR, schreef het volgende over het landerijgoed: 'Wat natuurlijk heel erg mooi zou zijn, is als je in een gebied van zeg 25 km², meerdere landerijgoederen hebt, zodat je je vervolgens heel doelgericht kunt gaan inzetten om de tussenliggende ruimte ook te gaan de-intensiveren. Dat hoeft dan niet per se volgens het landerijgoedconcept te zijn, maar dat kan ook bestaan uit gemakkelijkere vormen van natuurinclusieve landbouw, bijvoorbeeld toegespitst op één ecosysteemdienst.'
Een probleem waar de geïntegreerde agrarische bedrijven van minister Schouten tegenaan kunnen lopen, is onze wet- en regelgeving. Die gaat zo goed als altijd over óf landbouw óf natuur, iets daar tussenin lijkt nog niet te bestaan. Het scheppen van geleidelijk verlopende overgangen tussen landbouw en natuur is echter absoluut noodzakelijk. Om te beginnen in een wet- en regelgeving die ook geïntegreerd is als het over landbouw en natuur gaat. Bijvoorbeeld op basis van een nieuwe tussencategorie agronatuur die dan kan worden ingezet in ons hele landschap, bijvoorbeeld in de vorm van buffers, dus ook stikstofbuffers, tussen stad en platteland of tussen verder intensiverende landbouw en natuur. Want dan kunnen landerijgoederen als toekomstbestendige, multifunctionele en geïntegreerde agrarische bedrijven pas daadwerkelijk een functie krijgen in de overgangsgebieden waar Bakker op doelt.

Drs. R. van Druenen is werkzaam bij Coöperatie Agrobosbouw NL

Agrobosbouw versie 2.1

Agrobosbouw is een agro-ecologische vorm van landbouw waarbij meerjarige planten zoals bomen of kruiden op een klimaatslimme manier worden gecombineerd met éénjarige planten als granen of groenten (agrobosakkers) of met vee als koeien of kippen (agrobosweides).
Bij zowel agrobosakkers als agrobosweides is het gebruiken van meerjarige planten echter tot nog toe meestal beperkt gebleven tot bomen (vroeger hoogstamfruitbomen, tegenwoordig vooral notenbomen) die op een vaste afstand van elkaar zijn geplant. Hierdoor kan de indruk ontstaan dat het eigenlijk gaat om een paar monoculturen door elkaar. Dat moet toch natuurintensiever kunnen? Daarom hebben we samen met een team van WUR-studenten de versie 2.1 van agrobosbouw ontworpen, waarbij agrobosakkers en agrobosweides op een flexibele manier zijn geïntegreerd in agrobosstroken.
Geïnteresseerd in een beschrijving van een landerijgoed voorzien van onze versie 2.1 van agrobosbouw? Mail dan naar info@agrobosbouw.nl met als onderwerp 'landerijgoed 2029'.

Agrobosbouw en het Klimaatakkoord

De steeds vaker gehoorde roep om meer bomen kan niet zomaar even worden waargemaakt. Zo weten de provincies hun in 2013 gedane belofte dat ze samen vóór 2027 80.000 hectare nieuwe natuur zouden gaan aanleggen, al niet waar te maken. De teller staat op zo'n 36.000 hectare en in het huidige tempo zullen de nog ontbrekende 44.000 hectare pas in 2049 zijn gerealiseerd. Te laat als het om ons klimaat gaat. Daar komt bij dat in het Klimaatakkoord extra wordt ingezet op aanplant van tienduizenden hectare natuurlijk bos én op de realisatie van ruim 30.000 hectare agrobosbouw tussen nu en 2030. Waar zou al die grond vandaan moeten komen? Precies, vooral van de landbouw, bijvoorbeeld in de vorm van agrobosbouw.